

УДК 94 (4) «1950/1960»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.4.377>

Анатолій Гончаренко*

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ В 1950-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1960-Х РР.

Анотація: *Стаття присвячена дослідженню процесу європейської інтеграції у військовій сфері й особливостям її реалізації у 1950-х – першій половині 1960-х рр. У цей період країни Європи мали різні зовнішньополітичні плани щодо активізації процесів солідаризації у військовому напрямку, що відобразиться під час обговорення цих ідей.*

Європейське оборонне співтовариство (ЄОС) мало стати висхідною віхою на шляху до успішної інтеграції на континенті. Країни Європи та США, які підтримували європейське військове співробітництво, розглядали ЄОС як спосіб вирішення найбільш актуальних проблем, перш за все, переозброєння ФРН та її інтеграції до НАТО. Відмова ратифікувати цю угоду парламентом Франції у 1954 р. залишила цей проєкт європейської солідаризації у військовій сфері нереалізованим.

На початку 1960-х рр. було запропоновано новий інтеграційний проєкт, який передбачав створення Європейського політичного союзу (ЄПС) та активізацію співробітництва у військовому напрямку. Проте суттєві протиріччя та неготовність європейських держав до активізації процесів солідаризації у військовій сфері призвели до провалу проєкту створення ЄПС, на десятиліття визначивши хід європейської інтеграції у цьому напрямку.

Ключові слова: *Європа, інтеграція, солідаризація, військова сфера, Європейське оборонне співтовариство (ЄОС), Європейський політичний союз (ЄПС), Західноєвропейський Союз (ЗЕС), Організація Північноатлантичного договору (НАТО)*

Вступ. Перша чверть 21 ст. характеризується гострими дебатами щодо формування військових структур у рамках Європейського Союзу, які б функціонували паралельно з НАТО. Гостроти цим дискусіям додає бажання лідерів європейських країн зменшити геополітичний вплив США в Європі. Навіть сьогодні ЄС досить часто слідує у фарватері США, оскільки поки не зміг розробити єдину зовнішньополітичну лінію на основі спільних інтересів європейських держав. У цьому контексті природною є відсутність єдиної військової політики Євросоюзу, а також розбіжності щодо можливостей використання силових факторів як інструментів реалізації власної зовнішньої політики.

Європейський Союз не зміг адекватно відреагувати на повномасштабне військове вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р., яке поставило європейську цивілізацію на межу хаосу. Більше того, деякі країни ЄС сприяли наростанню цього хаосу. Все це контрастно виглядало на тлі амбітних заяв лідерів держав Європи стосовно перспектив розвитку військової інтеграції в рамках Євросоюзу, яка мала посилити самостійну зовнішньополітичну стратегію ЄС у світі.

* Гончаренко Анатолій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Сумського державного університету (Суми, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4281-8735>;
e-mail: a.goncharenko@yur.sumdu.edu.ua

Мета статті – дослідити європейську інтеграцію у військовій сфері у 1950-х – першій половині 1960-х рр.

Огляд літератури. Історіографія порушеної нами проблематики багаточисельна. Серед праць зарубіжних дослідників, перш за все, необхідно виокремити роботи А. Сідж, В. Міхеєва, С. Ванхунакер, Ф. Бозо, М. Саттон, М. Михайлова¹. В українській історіографії європейської інтеграції у військовій сфері слід згадати дослідження І. Яковюк, М. Стецюк, Л. Матвєєвої². Наявні роботи свідчать, що у науковій літературі присутній фактичний матеріал з поставлених у роботі проблем, окреслені основні лінії розвитку європейської інтеграції в оборонному і безпековому напрямку в другій половині 20 ст. Проте дослідники не приділяють достатньої уваги становленню військового вектору інтеграційної політики в Європі у досліджуваний період.

Виклад основного матеріалу. Перші проєкти створення спільних військово-політичних структур виникли у контексті інтеграційних процесів в Європі після Другої світової війни. Ідея створення «європейської армії», яка стала основою проєкту військово-політичної інтеграції, належала лідеру опозиційної Консервативної партії екс-прем'єр-міністру Великої Британії (1940-1945 рр.) Вінстону Черчиллю, яку він оприлюднив 11 серпня 1950 р. під час Асамблеї Ради Європи. Він запропонував створити «європейську армію», яка б включала німецькі військові з'єднання. Ця пропозиція була включена до резолюції Асамблеї Ради Європи «Про негайне створення об'єднання європейської армії». Передбачалось, що європейська армія буде інтегрована з військами НАТО та включатиме німецькі військові з'єднання. В. Черчилль уявляв собі «європейську армію» як коаліцію національних сил за зразком альянсу часів Другої світової війни, з центральним постачанням і стандартизованим озброєнням, але без підпорядкування органам наднаціонального контролю³.

Перший проєкт європейської інтеграції у військовій сфері запропонував прем'єр-міністр Франції Рене Плевен (1950-1951 рр.) під час промови у Національних зборах Франції 24 жовтня 1950 р. Цей план отримав назву «Європейське оборонне співтовариство» (ЄОС) (European Defense Community). Його головна ідея полягала у створенні єдиної європейської армії, яка мала підпорядковуватися наднаціональним структурам. Згідно з цим проєктом передбачалося створення загальноєвропейського Міністерства оборони, яке

¹ *Silj A.* Europe's Political Puzzle. A study of the Fouchet Negotiations and the 1963 Veto. Cambridge: Harvard University, 1967. 178 p.; *Михеев В.С.* США, Франция и европейская безопасность (1958-1992 гг.). Москва: Наука, 1993. 192 с.; *Vanhoonaeker S.* The Bush Administration (1989-1993) and the Development of the European Security Identity. Maastricht: European Institute of Public Administration, 1999. 277 p.; *Bozo F.* Two Strategies for Europe: De Gaulle, the United States, and the Atlantic Alliance. Lanham: Rowman & Littlefield, 2001. 277 p.; *Sutton M.* France and the Construction of Europe, 1944-2007: The Geopolitical Imperative. New York; Oxford: Berghahn Books, 2007. 366 p.; *Михайлов М.С.* Позиция США в вопросе формирования европейской политики безопасности и обороны (1998-2009 гг.): дисс... канд. наук: 07.00.03. Москва. 2017. 282 с.

² *Яковюк І.В., Орловський Р.Р.* Європейське оборонне співтовариство: витоки становлення інтеграції в оборонній сфері // Проблеми законності. 2017. Вип. 139. С. 264-277; *Стецюк М.* Інтеграція Європи у сфері оборони та безпеки: ретроспективний огляд // Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. 2023. Т. 13. С. 228-244; *Матвєєва Л.Г., Янчук Н.Д.* Міжнародно-правові аспекти європейської політики в сфері безпеки та оборони // Правова позиція. 2024. № 4 (45). С. 157-162.

³ *Macmillan H.* Tides of fortune. 1945-1955. London: Macmillan, 1969. С. 217-220; *Яковюк І.В., Орловський Р.Р.* Європейське оборонне... С. 269; *Матвєєва Л.Г., Янчук Н.Д.* Міжнародно-правові аспекти... С. 159.

мало підпорядковуватися Раді міністрів європейських країн. Крім того, вплив на діяльність єдиних європейських військ також мала Європейська Асамблея. На думку Р. Плевена, передбачалася активна взаємодія ЄОС із Європейським співтовариством вугілля та сталі (ЄСВС) з можливістю їх об'єднання в єдину структуру, якою б керували спільні європейські політичні інституції⁴.

Реалізація «плану Плевена» значною мірою залежала від участі Великої Британії у цьому проєкті, проте саме Лондон розкритикував його. Ставлення В. Черчилля до ініціатив Р. Плевена збіглося з оцінками військового керівництва Великої Британії, яке зазначило військову непрактичність французьких пропозицій⁵. Врешті-решт британський уряд відмовився брати участь у переговорах щодо створення ЄОС.

Оприлюднення «плану Плевена» на початку 1950-х рр. було не випадковим, ураховуючи весь комплекс факторів, які спричинили його появу. Саме у цей час в Європі значно посилювалися побоювання щодо зростання військово-політичної могутності СРСР, особливо після появи у Радянського Союзу ядерної зброї. Теза про «радянську загрозу» ще більше поширювалася Європою після початку війни в Кореї 25 червня 1950 р.

Проєкт Р. Плевена був детермінований процесами європейської солідаризації, зовнішньополітичними викликами на початку 1950-х рр., а також ініціативами з боку США. Слід також відзначити, що Франція, враховуючи досвід Першої та Другої світової воєн, побоювалася відродження військово-політичної могутності ФРН. Ідея створення ЄОС врегульовувала проблему приєднання західнонімецьких військ до загальноєвропейських оборонних структур, враховуючи максимальне обмеження цих збройних формувань щодо можливості відігравати роль національних збройних сил. Інтеграція національних військових частин у контексті створення єдиної європейської армії мала реалізовуватися на найнижчому організаційному рівні – об'єднання мало відбутися лише на рівні батальйонів.

У вересні 1950 р. ідея військово-політичної солідаризації країн Європи отримала підтримку з боку США. Вашингтон запропонував своїм партнерам у рамках НАТО сприяти формуванню збройних сил ФРН, а також долучити їх до загальноєвропейської системи оборони. Білий Дім також зазначив, що військову присутність американських військ в Європі буде збільшено лише після схвалення цієї пропозиції⁶.

Необхідно відзначити, що спочатку у Вашингтоні стримано сприйняли проєкт створення ЄОС, оскільки вважали його, як відзначив державний секретар США Дін Ачесон (1949-1953 рр.), «французьким маневром», який спрямований на те, щоб відкласти прийняття реального рішення щодо власного внеску Франції в європейську оборону⁷.

Восени 1950 р. у Петерберзі відбулися консультації щодо приєднання збройних сил ФРН до НАТО, під час яких Франція, користуючись своїм становищем однієї з окупаційних держав, перешкоджала ухваленню цього рішення. Внаслідок цього, США підтримали «план Плевена», і в грудні 1950 р. його було схвалено Радою НАТО.

⁴ Яковюк І.В., Орловський Р.Р. Європейське оборонне... С. 270; Матвєєва Л.Г., Янчук Н.Д. Міжнародно-правові аспекти... С. 159.

⁵ Dockrill S. Britain's Policy for West German Rearmament, 1950-1955. New York: Cambridge University Press, 1991. P. 48-49; Яковюк І.В., Орловський Р.Р. Європейське оборонне... С. 270.

⁶ Михайлов М.С. Позиція США... С. 46.

⁷ Acheson D. Present at Creation: My Years at the State Department. New York: W.W. Norton, 1969. P. 459.

У вересні 1951 р. міністри закордонних справ США, Великої Британії та Франції провели у Вашингтоні конференцію, під час якої висловили офіційну підтримку створенню ЄОС за участю Західної Німеччини⁸.

Після тривалих переговорів 27 травня 1952 р. у Парижі Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди та Люксембург уклали угоду про створення ЄОС⁹. Цей документ складався з 6 розділів (132 статті), а також мав додатки (військовий протокол, фінансовий протокол, протокол про відносини ЄОС і НАТО, додатковий протокол про гарантії взаємодопомоги між членами ЄОС і членами НАТО тощо). Відповідно до цієї угоди створювалося ЄОС як наднаціональна військова організація із загальними органами управління, об'єднаними збройними силами та загальним бюджетом. ЄОС планувало активно співпрацювати з НАТО та діяти у його рамках. Країни-члени ЄОС зобов'язувалися надавати одна одній допомогу в разі агресії проти будь-якої з них¹⁰.

Паризький договір 1952 р. сформував органи управління ЄОС:

- 1) Комісаріат (виконавчий орган з 9 членів: 2 – від Франції, ФРН та Італії, 1 – від Бельгії, Нідерландів і Люксембургу);
- 2) Рада міністрів (мала погоджувати діяльність Комісаріату з політикою національних урядів, складався з міністрів закордонних справ та їх заступників);
- 3) Суд та Асамблея (їх функції виконували відповідні органи ЄСВС)¹¹.

Угода укладалася терміном на 50 років. Наступним етапом європейської інтеграції передбачалося створення Європейського політичного співтовариства (ЄПС).

Договір про заснування ЄОС передбачав створення не просто класичного військового альянсу, а наднаціональної організації з обмеженим суверенітетом, власними збройними силами та бюджетом, а також окремими, незалежними від держав-членів органами. Ці ознаки вказували на його федеративний характер¹². Фактично ЄОС мало доповнити ЄСВС і надати нового імпульсу процесу європейської інтеграції.

З Паризьким договором 1952 р. тісно пов'язана ухвалена 26 травня 1952 р. у Бонні угода про припинення окупаційного статусу ФРН, згідно з якою уряду Західної Німеччини надавалася вся повнота влади у внутрішній і зовнішній політиці, скасовувалися обмеження у розвитку воєнної економіки, легалізувалося створення армії та передбачалася участь ФРН в ЄОС. Договір підлягав ратифікації державами-учасниками і мав набути чинності одночасно з Паризьким договором¹³.

Ратифікація Паризького договору 1952 р. відразу стала проблемою, причому на подив саме для парламенту Франції. На це вплинули фактори, перш за все, політичної ситуації в Європі на початку 1950-х рр., а також фундаментальний чинник, який впливатиме на процес європейської солідаризації у наступні десятиліття.

Стосовно політичної ситуації в Європі, треба зазначити, що усвідомлення військової небезпеки з боку СРСР почало поступово розвіюватися після смерті радянського диктатора

⁸ Яковюк І.В., Орловський Р.Р. Європейське оборонне... С. 271.

⁹ Traité instituant la Communauté européenne de défense (Paris, le 27 mai 1952). URL: <https://surli.cc/kemizs>

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² Стецюк М. Інтеграція Європи... С. 237.

¹³ Яковюк І.В., Орловський Р.Р. Європейське оборонне... С. 272; Стецюк М. Інтеграція Європи... С. 236.

Й. Сталіна у 1953 р., а також унаслідок закінчення війни в Кореї. Саме тому проблема приєднання військ ФРН до європейської оборонної коаліції почала втрачати свою актуальність. Крім того, на початку 1950-х рр. Франція втрутилася у декілька колоніальних конфліктів. Дискусії щодо ЄОС відбувалися на фоні війни в Індокитаї, яка вимагала все більше сил і ресурсів від Франції. У цьому контексті виникали острахи, що в європейській армії будуть переважати західнонімецькі військові, й, отже, не Париж отримає контроль над збройними силами ФРН, а Бонн контролюватиме французькі війська.

Проте це були скоріш тимчасові фактори. Невдовзі Франція програє ці колоніальні війни та відмовиться від значної частини власної імперії. Щодо дихотомії Схід-Захід, то напруга у відносинах між двома військово-політичними центрами періодично як зростала, так і слабшала.

Найбільшу загрозу мав фундаментальний чинник, якому в той час не надавали такого ж значення як, наприклад, загрози з боку СРСР. Цим фактором була позиція Великої Британії в інтеграційних процесах в Європі. Ще у квітні 1951 р. на початку роботи конференції в Парижі щодо обговорення проєкту Р. Плевена британські представники відмовилися приймати у цьому участь. Лондон не хотів втрачати значну частину свого суверенітету в питаннях зовнішньої політики і безпеки. Відповідно Франція вважала, що відсутність Великої Британії в ЄОС посилює ймовірність домінування ФРН у цій структурі. В Парижі також вважали, що в умовах тогочасної системи міжнародних відносин було б небезпечно погодитися з певними обмеженнями зовнішньополітичної діяльності у той час, коли Велика Британія відмовилася від таких обмежень.

І хоча у Вашингтоні спочатку стримано сприйняли ідею створення ЄОС, проте невдовзі почали переконувати своїх європейських партнерів щодо необхідності реалізації цього проєкту. В січні 1952 р. під час візиту до Вашингтону прем'єр-міністра Великої Британії Вінстона Черчилля (1951-1955 рр.) президент США Гаррі Трумен (1945-1953 рр.) переконав свого британського колегу в необхідності підтримки плану створення спільних європейських військових структур, проте офіційно не приєднуватися до ЄОС¹⁴.

Республіканська адміністрація президента США Дуайта Ейзенхауера (1953-1961 рр.) відразу після приходу в Білий Дім почала активно підтримувати ідею створення ЄОС. Ця спадковість щодо проблеми європейської військової солідаризації пояснювалася тим, що відповідно до Паризького договору 1952 р. передбачалася тісна співпраця між ЄОС і НАТО. У разі створення єдиних європейських збройних сил організаційно вони б мали бути підконтрольними Верховному головнокомандувачу об'єднаних сил в Європі, яким за посадою був командувач військ США на континенті. Схвальне ставлення щодо створення ЄОС з боку Вашингтону пояснювалося також тим, що Д. Ейзенхауер підтримував цей проєкт ще до перемоги на президентських виборах 1952 р., коли обіймав посаду Верховного головнокомандувача об'єднаних сил НАТО в Європі (1951-1952 рр.). Позицію президента щодо ЄОС підтримував державний секретар США Джон Фостер Даллес (1953-1959 рр.), який також мав дружні стосунки з одним з апологетів європейської інтеграції головою ЄСВС Жаном Моне (1952-1955 рр.).

Все це детермінувало той факт, що підтримка з боку США європейської інтеграції у військовій сфері сприяла реалізації «плану Плевена», оскільки він передбачав «європейське

¹⁴ Михайлов М.С. Позиція США... С. 49.

співробітництво в рамках НАТО та на підтримку НАТО»¹⁵. Ідея створення ЄОС відповідала напрямкам геополітичної стратегії США щодо тогочасної Європи – нормалізації франко-західнонімецьких відносин, приєднання ФРН до процесів європейської військово-політичної солідаризації, зміцнення євроатлантичної співпраці, а також американо-британське зближення.

Щодо впливу Вашингтона на своїх європейських союзників, то Білий Дім використовував також фактори тиску – заяви стосовно можливості «болісної переоцінки» зовнішньої політики США в Європі у разі невдачі ЄОС. Крім того, американські офіційні представники натякали на можливість виведення військ США з континенту, і тоді «Західна Європа буде об'єднана так само, як вже об'єдналася Східна»¹⁶, тобто під домінуванням СРСР.

19–22 серпня 1954 р. під час Брюссельської наради країн-учасниць ЄОС французький прем'єр-міністр П'єр Мендес-Франс (1954–1955 рр.) запропонував внести поправки до Паризького договору 1952 р., які б зробили його більш прийнятним для Національних зборів Франції. У відповідь на це державний секретар США Дж. Даллес направив П. Мендес-Франсу послання, в якому погрожував здійснювати європейську політику без Франції, якщо вона не ратифікує Паризький договір. У підсумку Брюссельська нарада відхилила усі французькі поправки¹⁷.

Ініціативи прибічників європейської інтеграції та їх підтримка з боку США не змогли позитивно вплинути на парламент Франції, який 30 серпня 1954 р. відмовився ратифікувати Паризький договір 1952 р. В Італії також виникли проблеми з ратифікацією цього документу, оскільки уряд не зміг домогтися ратифікації парламентом цієї угоди. Внаслідок цього, єдиним механізмом приєднання ФРН до євроатлантичної коаліції в оборонній сфері було НАТО, однак без участі проміжних структур на кшталт ЄОС.

Треба зауважити, що процес створення ЄОС відбувався паралельно з формуванням першого європейського інтеграційного об'єднання – ЄСВС. Історія створення цих двох проєктів наочно демонструє, що проблема військово-політичної інтеграції була більш складна і чутлива для країн Європи, ніж питання економічної солідаризації.

Цікаво, що США не відчували острахів стосовно ЄОС, які невдовзі будуть постійними для Вашингтона щодо нових проєктів формування військово-політичних інтеграційних структур в Європі, в яких не передбачалася участь США. Певний скептицизм, який спочатку відчували в Білому Домі у зв'язку з появою «плану Плевена», обґрунтовувався не побоюванням можливої втрати впливу на процеси в Європі, а боязню того, що головною причиною активізації Франції у цьому напрямку було намагання ухилитися від необхідності збільшення внеску в забезпечення військової протидії військам СРСР в Європі.

Як відомо, єдині європейські збройні сили, що створювалися б у рамках ЄОС, мали підпорядковуватися Верховному головнокомандувачу військ НАТО в Європі. Проте, не лише це надавало впевненості США в тому, що ЄОС не матиме загрози американським інтересам в Європі. На той час Західна Європа була скоріше географічною, ніж економічною чи політичною спільнотою. Саме співвідношення військово-політичного та економічного потенціалу США і країн Європи не дозволяло припускати того, що будь-яке

¹⁵ Vanhoonacker S. The Bush Administration... P. 59.

¹⁶ Ibid. P. 57–58.

¹⁷ Яковюк І.В., Орловський Р.Р. Європейське оборонне... С. 274.

європейське інтеграційне утворення навіть квазі-самостійне, може конкурувати із США. Крім того, тиск з боку СРСР щодо Заходу особливо болісно сприймався у Західній Європі внаслідок її географічного становища та військово-політичної слабкості. Це не залишало європейським країнам можливості для серйозних самостійних від Вашингтону дій.

Провал процесу ратифікації Договору про створення ЄОС активізував низку питань, які потребували негайного вирішення. З одного боку, знову постала проблема озброєння Західної Німеччини. Франція вже не могла протидіяти тому тиску, який на неї чинили США та Велика Британія, і тому погодилась на включення ФРН до складу Брюссельського договору, суть якого, як стверджував П. Мендес-Франс, полягала у тому аби «замаскувати членство ФРН у НАТО перед французькою громадськістю та парламентом»¹⁸. Внаслідок цього, 23 жовтня 1954 р. у Парижі ФРН та Італія уклали угоди про приєднання до модифікованого Брюссельського пакту 1948 р., який отримав назву Західноєвропейський Союз (ЗЄС) (Western European Union).

ЗЄС став єдиним можливим компромісом для держав Європи. Для ФРН приєднання до Брюссельського пакту призвело до ліквідації окупаційного статусу, відновлення збройних сил і визнання країни в якості рівноправного партнера. Франція, у свою чергу, сподівалася, що ця угода надасть їй особливого статусу у військово-політичній інтеграції європейських держав. Проте, ці сподівання не виправдались. ЗЄС був фактично поглинутий НАТО – його збройні сили перейшли під командування Верховного головнокомандувача сил НАТО в Європі, який після консультацій з національними урядами, визначав розміщення, переміщення, використання збройних сил Західноєвропейського Союзу у відповідності з військовою стратегією Північноатлантичного альянсу. Ця залежність позбавила Париж можливості опонувати планам союзників щодо приєднання ФРН до НАТО, що і відбулось 5 травня 1955 р. з набуттям чинності Паризьких угод 1954 р. Франції вдалося лише отримати від Західної Німеччини згоду на відмову від виробництва зброї масового знищення, стратегічних наступальних озброєнь і деяких видів військової техніки¹⁹.

Друга спроба об'єднання європейських структур у військовій сфері була знову ініційована Францією в період президентства Шарля де Голля (1958-1969 рр.). У другій половині 1950-х рр. країни Європи значно посилили свої економічні показники. Крім того, США вже не займали панівні позиції у цьому напрямку серед капіталістичних держав як це було на початку 1950-х рр. Французькі ініціативи також були детерміновані зміною балансу сил в ядерному протистоянні між США і СРСР. Запуск Радянським Союзом у 1957 р. штучного супутника Землі призвів до появи в країнах Європи сумнівів щодо надійності американської «ядерної парасольки», тобто чи застосують США ядерну зброю в разі вторгнення військ СРСР до Західної Європи, ризикуючи при цьому стати об'єктом ракетно-ядерного нападу²⁰.

Всі ці фактори, а також прихильність Ш. де Голля ідеям самостійності Франції та Європи, призвели до появи плану створення Європейського політичного союзу (ЄПС)

¹⁸ Clarke M. French and British security: mirror images in a globalized world // International Affairs. 2000. Vol. 76. № 4. P. 729; Яковюк І.В., Орловський Р.Р. Європейське оборонне... С. 274; Матвєєва Л.Г., Янчук Н.Д. Міжнародно-правові аспекти... С. 160.

¹⁹ Meiers F.-J. La politique allemande de sécurité et défense à la croisée des chemins // Politique étrangère. 2000. № 1. P. 51; Матвєєва Л.Г., Янчук Н.Д. Міжнародно-правові аспекти... С. 160.

²⁰ Vanhoonacker S. The Bush Administration... P. 62.

(European Political Union). 5 вересня 1960 р. президент Франції запропонував країнам-членам Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) сформувати систему постійних консультацій у політичному й оборонному напрямках. Ці консультації мали відбуватися на рівні глав держав та урядів, або міністрів²¹.

Ідея Ш. де Голля була схвально прийнята керівниками країн-учасниць ЄЕС, унаслідок чого в лютому 1961 р. у Парижі з метою подальшого обговорення цього проекту було створено комітет з представників 6-ти країн ЄЕС на чолі з послом Франції у Данії (1958-1962 рр.) Крістіаном Фуше. Проте подальший перебіг переговорів щодо цього питання засвідчив існування суттєвих протиріч, частина яких торкалася ролі США в європейських проблемах.

Делегати деяких держав Європи побоювалися, що одним із завдань плану французького президента було послаблення впливу НАТО на європейські справи. Більшість лідерів країн ЄЕС це не влаштувало. Нідерланди, наприклад, вимагали виключення питань щодо військової сфери з компетенції ЄПС. Невдовзі побоювання країн ЄЕС підтвердилися. Перший проєкт комітету Фуше передбачав, що спільна оборонна політика буде ґрунтуватися на співпраці з іншими «вільними націями»²², тобто, перш за все, із США. Пізніше цей пункт було виключено²³. Через це пропозиції комітету були відкинута.

Важливим моментом під час розробки остаточного варіанту «плану Фуше»²⁴ була участь в ЄПС Великої Британії, яка на момент початку перемовин не лише не була членом ЄЕС, але й навіть не подавала заявки щодо участі у цьому інтеграційному об'єднанні. Бельгія та Нідерланди переконували своїх партнерів у необхідності долучити британських представників до цих переговорів. Після того, як у серпні 1961 р. уряд Великої Британії звернувся з проханням про приєднання країни до ЄЕС, розпочалися переговори щодо цього. 17 квітня 1962 р. прем'єр-міністр Бельгії Теодор Лефевр (1961-1965 рр.) і прем'єр-міністр Нідерландів Ян де Квай (1959-1963 рр.) зазначили, що підпишуть угоду про створення ЄПС лише в разі набуття Великою Британією членства в ЄЕС (і відповідно ЄПС)²⁵. Унаслідок цього перемовини зайшли у глухий кут і не відновилися.

У Вашингтоні підтримали і цю спробу європейської солідаризації у військовій сфері. Участь Великої Британії в ЄПС у контексті «особливих» американо-британських відносин надала б можливість США опосередковано впливати на діяльність цієї організації. Це дозволило б враховувати атлантичну співпрацю в рамках ЄПС.

На думку ж лідерів «малих країн» Західної Європи, приєднання Великої Британії до цього проєкту дозволило б створити противагу можливим претензіям Франції на панування в цій організації. Проте черговий план інтеграції у військово-політичному напрямку був відкинута через розбіжності між державами Європи. Можливо, Ш. де Голь за допомоги ЄПС хотів поставити європейські країни перед необхідністю вибору між Францією та США. При цьому загострення проблеми надійності ядерних гарантій з боку Вашингтона не призвело до посилення солідаризації європейців. Навпаки, перемогли

²¹ Михайлов М.С. Позиція США... С. 52.

²² Projet de traité – Plan Fouchet I (2 novembre 1961). URL: <https://surli.cc/nxggeq>

²³ Silj A. Europe's Political... P. 149-164.

²⁴ Projet de traité – Plan Fouchet II (18 janvier 1962). URL: <https://surli.cc/vpgbuw>

²⁵ Михайлов М.С. Позиція США... С. 53.

побоювання, що демонстрація зайвої самостійності може погіршити відносини із США, й отже, і американську «ядерну парасольку». Країни-учасниці ЄЕС не зрозуміли того, що Франція, яка щойно створила власну ядерну зброю, може замінити США як противагу СРСР. Більшість європейців влаштувала ситуація, коли домінуючий у регіоні лідер перебуває за океаном, а не у безпосередній близькості.

США не втручалися у переговори щодо створення ЄПС, однак адміністрація президента Джона Фіцджеральда Кеннеді (1961-1963 рр.) уважно спостерігала за ними. Фактично відразу після того, як переговори зайшли у глухий кут, Білий Дім запропонував план трансформації трансатлантичного партнерства, який відповідав би вимогам нового глобального балансу сил. 4 липня 1962 р. Дж. Кеннеді оприлюднив пропозиції «Великого проекту» (Grand Design), який передбачав послаблення митних бар'єрів у трансатлантичній торгівлі, що мало завадити «відгороджуванню» економіки Європи від США та приєднати Вашингтон до європейського торговельного простору, тобто зміцнити економічну основу атлантичного партнерства²⁶.

Стосовно безпекових питань Вашингтон відразу після Кубинської (Карибської) кризи 1962 р. почав переконувати своїх європейських партнерів щодо необхідності створення «Багатосторонніх сил» (БСС) (Multilateral Force). Передбачалося, що країни-учасниці БСС сформують альянс з управління об'єднаними ракетно-ядерними морськими силами під загальним керівництвом США²⁷.

Проте ще в лютому 1960 р. Франція провела перші ядерні випробування. Внаслідок цього, Ш. де Голль сприйняв американські пропозиції як спробу обмежити самостійність Парижа у цьому напрямку, оскільки проєкт США передбачав, що міждержавна рада країн-учасниць БСС перебуватиме у підпорядкуванні Верховного головнокомандувача військ НАТО в Європі (так само як раніше єдині європейські збройні сили в проєкті ЄОС). Крім того, не лише США, а й ФРН отримували можливість втручатися у політику Франції в ядерній сфері. Не дивно, що французький президент відкинув цей проєкт, який він у приватних розмовах називав «багатостороннім фарсом»²⁸ (multilateral farce).

Підсумком усіх цих переговорів щодо ЄПС і «Великого проєкту» стало вето Ш. де Голля на приєднання Великої Британії до ЄЕС, яке Президент Франції оприлюднив 14 січня 1963 р. Проте вже через декілька днів, 22 січня 1963 р., було укладено угоду між Францією та ФРН (Єлісейський договір), в якій повторювалися деякі пункти, що містилися у проєкті ЄПС²⁹. На міждержавному рівні запроваджувалася система консультацій стосовно широкого кола питань, на першому місці серед яких були зовнішньополітичні й оборонні. В документі згадувалися «відносини Схід-Захід», а також «проблеми, що обговорюються у рамках НАТО». Програма військової співпраці передбачала «зближення позицій у галузі стратегічного та тактичного планування», обмін військовослужбовцями, «зокрема, обмін інструкторами та слухачами вищих військових навчальних закладів» тощо³⁰. Єлісейський

²⁶ Major J. President Kennedy's «Grand Design»: The United States and a United Europe // The World Today. 1962. Vol. 18. № 9. P. 383-389. URL: <https://www.jstor.org/stable/40393435>

²⁷ Bozo F. Two Strategies... P. 110.

²⁸ Ibid. P. 111.

²⁹ Der Élysée-Vertrag, 22 Januar 1963. URL: https://www.1000dokumente.de/Dokumente/Der_Elysee-Vertrag

³⁰ Ibidem.

договір окреслив широке коло питань військово-політичної солідаризації, які раніше обговорювалися лише у рамках НАТО.

Однак ці амбітні плани Президенту Франції Ш. де Голлю не вдалося реалізувати. Франко-західнонімецька угода зустріла серйозну опозицію в Бундестазі ФРН, оскільки вона посилювала співпрацю між обома країнами за рахунок ослаблення трансатлантичної єдності. Канцлер ФРН Конрад Аденауер (1949-1963 рр.) зустрів протидію цьому договору в лавах своєї партії ХДС. Урешті-решт Єлисейський договір було ратифіковано, проте із застереженнями, які фактично дезавуювали пункти, що торкалися військово-політичної співпраці. В цих застереженнях західнонімецькі депутати висловили думку, що зовнішня політика ФРН має ґрунтуватися на атлантичному співробітництві в рамках НАТО³¹.

У відповідь на це, Ш. де Голь звинуватив США в тому, що своїм втручанням вони намагалися вихолостити суть договору³². Ці звинувачення мали певне підґрунтя, оскільки Вашингтон намагався вплинути на ФРН дипломатичними засобами, а також на керівників фракцій парламенту перед голосуванням щодо поправок до угоди³³. Депутати Бундестагу одноголосно схвалили всі застереження до Єлисейського договору, що свідчить про те, що позиція США співала з думкою більшості західнонімецьких депутатів.

Військово-політичні пункти цієї угоди не зникнуть з порядку денного європейської інтеграції у військовій сфері та франко-західнонімецьких відносин, як багато хто вважав у 1963 р. Майже через 20 років цей документ буде відроджено. У жовтні 1982 р. Франція та ФРН укладуть додатковий протокол до Єлисейського договору 1963 р., який передбачатиме створення спільної Ради оборони на рівні глав держав та урядів, розробку спільної концепції політики у сфері безпеки та оборони, створення змішаних військових з'єднань поза рамками підпорядкування командуванню НАТО тощо³⁴. Цей документ був більш радикальним, ніж Єлисейський договір. Відповідно до умов цього протоколу на маневрах 1987 р. уперше взяла участь змішана 4-х тисячна франко-західнонімецька бригада.

Крім того, саме Франція у першій половині 1980-х рр. намагатиметься активізувати «сплячу» угоду про створення Західноєвропейського Союзу, до якого США не входили. У рамках цієї організації відбудуться консультації з питань безпеки й оборони.

Висновки. У 1950-х – першій половині 1960-х рр. європейські країни, перш за все, Франція та ФРН, намагалися активізувати європейську інтеграцію у військовій сфері та створити об'єднання, яке б репрезентувало європейське бачення міжнародних процесів у світі. Успіх у реалізації цього альянсу призвів би до посилення військової солідаризації країн Європи. Проте, внаслідок суттєвих протиріч серед учасників цього процесу, ці зусилля не увінчалися успіхом.

Крім того, інтеграційні проекти цього періоду (ЄОС і ЄПС), не могли конкурувати за своїми реальними можливостями з НАТО, яке залишалося лідером серед військово-політичних об'єднань Західної Європи, незважаючи на спроби послабити монопольне становище Північноатлантичного альянсу. Хоча варто зауважити, що США, як головний союзник держав Європи в НАТО, підтримували європейську континентальну інтеграцію у військовій сфері.

³¹ *Мухеев В.С.* США, Франція... С. 132.

³² *Sutton M.* France and the Construction... P. 106.

³³ *Мухеев В.С.* США, Франція... С. 131-132.

³⁴ *Vanhoonaeker S.* The Bush Administration... P. 68.

Доки європейці вважали своєю головною військово-політичною проблемою захист від можливого вторгнення з боку СРСР, реальних конкурентів у НАТО в Європі у сфері військової солідаризації не могло бути. Не дивлячись на це, економічний розвиток держав Західної Європи та успіх інтеграційних процесів в економічній сфері детермінує появу нових проєктів військово-політичної інтеграції у 1980–90-х рр.

Фінансування. Дослідження виконано в рамках наукового проєкту «Механізми суспільної солідаризації в умовах криз: історичний досвід та виклики сучасності» (0123U101851) за підтримки Міністерства освіти і науки України.

Anatolii Honcharenko

European integration in the military sphere in the 1950s – first half of the 1960s

Abstract: The article is devoted to the study of the historical aspects of the emergence of the ideas of European integration in the military sphere and the features of its institutional mechanism in the 1950s – first half of the 1960s. The study attempts to theoretically explain the phenomenon of the common security and defense policy through the prism of European integration.

European countries had different foreign policy agendas towards it. The European Defense Community (EDC) could have been a crucial milestone on the long path towards European integration. European countries and the USA considered the ambitious EDC project exclusively as a way of solving the more pressing problems, such as the rearmament of FRG and its gradual integration into NATO.

EDC, an abortive attempt by European powers, with USA support, to counterbalance the overwhelming conventional military ascendancy of the USSR in Europe by the formation of a supranational European army and in the process to subsume West German forces into a European force, avoiding the tendentious problem of FRG rearmament.

One can trace the USA influence from the very first stages of the EDC negotiations. Even in the agreement of the EDC, the footprints of USA policies can be observed, bringing the NATO to the forefront. The failure to ratify its agreement by the French Parliament in 1954 left this project of defense integration unrealized, but paved the way for another solution – the Western European Union (WEU).

This coupled with the general unpreparedness of European countries for such a close union, led to the failure of the European Political Union (EPU), which would largely determine the course of European integration for decades. Effective policy in the field of security and defense at different stages of the development of European integration has risen, but most often remained at the declarative level.

Keywords: Europe, integration, solidarity, military sphere, European Defense Community (EDC), European Political Union (EPU), Western European Union (WEU), North Atlantic Treaty Organization (NATO)